

MANVEL MARUTYAN'IN ANLATTIKLARI
(1901, VAN, BERDAŞEN K. DOĞUMLU)

Ailemiz büyüktü; beş erkek kardeşle beraber 45 kişi ataerkil bir düzende, birlikte, birbirimizle barışık ve huzur içinde yaşıyorduk. Önce erkekler masaya otururdu; sonra çocuklar, daha sonra kadınlar ve en son olarak da hizmetçiler. Vaspurakan muharebesine kadar evimizde mutlu ve neşeli bir hayat sürüyorlardı.

Ben büyükannemi hatırlıyorum; bütün erkekler ve gelinler ona itaat eder, ona danışıyorlardı. Biz çocuklar onu seviyorduk. O bize krallar hakkında hikâyeler anlatırdı. Büyükannemin on sekiz tornu vardı; ama beni çok severdi; zira annem beni yedi çocuğunu kaybettikten sonra doğurmuştu.

Babamın beş kardeşinin adı şöyleydi: Panos, Martiros, belediye başkanı olan Vahan, tüccar olan Khosrov ve en küçükleri Marut. O ve babam on sekiz köy dolaşır ve yönetirlerdi. Babam gizlice Van'a silah getirirdi. Beş kardeşten her birinin kendine ait üç odası vardı; yani toplam on beş oda vardı. Hizmetkârlar ve misafirler için de özel odalarımız vardı. Misafirler için özel kalın döşeklerimiz vardı. Karyola yoktu. Biz çocuklar birbirimize hep sevgiyle yaklaşırdık. Birbirimizi yaraladığımızı hiç hatırlamıyorum. Birbirimizle kavga ederdik; ama annem beni tokatlar, diğerinin annesi de onu tokatları ve sonra da : "Haydi öpüşün" derler ve her şey bu şekilde sona ererdi.

Halalarım Nıvard ve Eliz evliydi. Hovakimyan sülalesinin kızları evimizin gelinleriydi. Çoğu zaman Yılbaşı gecesi salonumuzda toplanılırdı; oraya kuru yemişlerle donatılmış büyük bir masa kurulurdu.

Amcam evlendiği zaman düğünü üç gün sürdü. İlk gün Ermeniler davetliydi; ikinci gün Türkler; üçüncü gün ise tanıdıklar.

Evimizin hizmetkârları bize ait köylerden gelirler ve geldikleri için de mutlu olurlardı. Köyden ailece gelir ve öğrenim görürlerdi. Hatta onlardan biri papaz oldu. Biz onlarla oynardık; onlar da bizimle. Bir keresinde bizim çocuklardan birisi onlardan birine : "Sen köylüsün" dedi. Amcam onu cezalandırdı : üç gün yalnız başına yemek yedi.

Ebeveynimiz sabah yedi buçukta kalkmaya mecburdu. Evimizden okula eşek üzerinde 17 çocuk giderdi. Bir kere babam beni tokatladı; çünkü onun Alman mavzerini çalmış, belime takıp okula gitmiştim. Karakolun yanından geçtim; silahı farketmediler. Ama babam anladı ve beni tokatladı.

Amerikan misyonerlerinin Aygestan'da bir okulu ve hastanesi vardı; Alman misyonerlerin de. Kağakamec'de okul müdürü Haykak Kosoyan'dı. O daha sonra Kağakamec'de cereyan eden çarpışmalarda komutanlık yaptı. Gevorgyan ruhban okulunda okumuş, sağlam bir zihne sahip, muhteşem bir adamdı. Öğretmenlerimiz Avrupa'da okumuş aydınlardı. Dayak, falaka yoktu;

öğütler vererek öğretiyorlardı. Her sınıfta 30-35 öğrenci vardı. Protestan okulunda İngilizce öğreniyorduk; diğer okullarda ise Fransızca. Haftada bir kere bir molla derse girerdi. Biz o saat boyunca şarkı söyler ve dans ederdik; o da bırakıp giderdi. Okulda eğitim on bir yıldır. Hambarzum Yeramyas müdürdü. Kördü; ama herkesi sesinden tanırdı; bize tarih dersleri verirdi. Okulun güçlü bir öğretmen kadrosu vardı ve pahalı olduğundan sadece zenginlerin çocukları o okula giderdi. Protestan okulunda öğrenim parasızdı.

Büyük amcamın büyük bir kütüphanesi vardı. Ben 14 yaşına kadar sadece Ermeni Edebiyatı değil, Viktor Hugo ve Balsac da okurdum; kitap okumayı çok severdim. Oyun oynamayı sevmezdim. "Luys" ve "Tiramayrik" adında kütüphanelerimiz vardı. İstanbul'dan "Byuzantion", Rusya'dan da "Mışak" gelirdi.

Annem Fransızca bilirdi. Sesi güzeldi. Bizim Van'ın güzel şarkıları vardı; o şarkıları Komitas(1) yazıya döktü ve Şahmuradyan(2) söyledi. "Dile Yaman", "Vardın i Batsvi", "Mokats Mirzan", "Aleksiyanos", vs. Van'da dört sesli bir korumuz vardı.

Ben on dört yaşına basınca annem babama : "Martiros, bir köy sat; Manvel'i Paris'e gönderelim, okusun" dedi.

Babam buna karşı çıktı.

Ben halk ozanı olmak istiyordum.

Babamın beş erkek kardeşi de kumaş tüccarıydı. Erciş'te büyük bir mağazaları vardı. Babam ve küçük amcam köylerimizle ilgileniyorlardı; büyük amcam ise şehrin belediye başkanıydı. Onu halk seçiyordu. Üçüncü kardeş Van belediye başkanıydı. Türkler ve Ermeniler 21 yaşından itibaren oy veriyorlardı. Otuz beş yaşında ise yirmi yıllığına seçiliyorlardı. Köyümüzün evlerini biz inşa ediyorduk; köylüye de tohumluk, saban demiri, saban, koyun ve inek verirdik. Ürünü ise yarı yarıya paylaşırdık. Bütün köylerimizde kiliseler ve papazlar, okullar ve öğretmenler bulunurdu. Onların maaşlarını biz öderdik.

Teyzemin kocası Vostan Şehri'nin belediye başkanıydı. Onu öldürdüler; zira kendisi Kürt ayak takımının şehre girmesine izin vermemişti.

Geçmişte yüksek mevkilerde Ermeniler bulunurdu. Türkler asker, polis olur, eşek üstünde dolaşan meyva satıcısı olurdu. Ermeniler ise tüccar ve zanaatkâr olurlardı. Çok misafirimiz olurdu; Ermeniler dışında, Türkleri ağırlamak için de özel odalarımız vardı. Paşalar, beyler evimize gelirlerdi; zengin sofralar kurulurdu.

Evimizin önünde bir meydan vardı, orda hizmetkârlar için özel odalar ve ahırlar bulunurdu. Avlunun şeref kapısı ise demirdi. Merdivenlerden halılarla döşenmiş altı odaya çıkılırdı. Amcalarımın aileleri için ayrı ayrı avluları olan birbirinden ayrı daireler vardı.

Taş bir bina olan evimiz çok genişti; yaklaşık 4000 metrekareydi. İçinde meyve ağaçları bulunan büyük bir bahçemiz vardı; orada sebze ve yeşillik yetiştirirlerdi. Aşçılarımız vardı;

ama annem ve gelinler onlara yardımcı olurlardı. Her şeyi önceden planlayıp koyun ya da tavuk keserlerdi. Et ve şarap sakladığımız bir kiler vardı. Temizlik

konusunda iş bölümü yapılmıştı. Elektrik yoktu. Gaz lambalarına gaz doldurmak küçük gelinin göreviydi. Diğer gelin ise ekmekle ilgilenirdi, vs. Bir kuyumuz ve kuyudan su çekmek için Fransa'dan getirilmiş bir motorlu pompamız vardı. Kağakamec'de çeşmeler vardı.

Çarşı büyüktü. Zanaatkârlar yalnız çalışırlardı, mesela kuyumcular, demirciler gibi. Bizim çarşıdan alışveriş yapmaya ihtiyacımız yoktu. Her şey köyden gelirdi. Sadece hava soğuk olduğunda, koyunların doğuracağı dönemde eti dışardan alırdık. Ekmeği evde pişirirdik; ekmeği dükkândan alanlar fakir olanlardı.

Ben doğduğumda annem benim bir yıl kiliseye hizmet vereceğime ahdetmiş. Yedi yıl saçlarımı kesmemişler. Benim yerime ağabeyim kiliseye gidiyor, ilahiler okuyordu. Dini bayramlarda kiliseye giderdik; ama annelerimiz oraya neredeyse her gün giderlerdi. Kilisede çan çalınması yasaktı; onun yerine tahtaya vuruyorlardı.

Aygestan'da bir Amerikan Protestan kilisesi vardı; onların hastanesi, eczanesi ve okulu da vardı. Çok sık bir şekilde fakirlere yardım ediyorlardı.

Evimizin yakınında olan Aziz Vardan Kilisesi'ni dedem inşa ettirmişti ve oraya gömülmek istiyordu. Kendi imkânlarıyla hükümetin ordusuna erzak sağlamıştı. Bir gün bir Paşa gelir; kendisi bütün senetleri bir cezvenin içine koyup yakar ve "ben yaktım" der. Dedemin mezar taşı İtalya'dan getirilmiş mermerdendi. Üstüne şöyle yazılmıştı:

"Ben dedim ki, 'Benim'
Kim 'Benim' derse,
Benim olduğum gibi olur."

Van'da birçok aşık vardı. Çongur(3) çalar, Andranik'e, Serob Paşa'ya(4) adanmış şarkılar söylerlerdi. Ben halk ozanı olmak istiyordum. Bir keresinde babam beni tokatlayınca kaçıp Canik Köyü'ne kadar gittim. Bana : "Küçük çocuk nereye gidiyorsun?" diye sordular. Ben de : "Eçmiatsin'e rahip olmaya gidiyorum" diye cevap verdim. Gece orda uyudum. Gözlerimi açtığımda küçük amcamı yanibaşımda oturmuş buldum. O bana : "Selam, Piskopos Ağa!" dedi. Beni alıp eve götürdü.

Van'da boşanma hiç olmazdı. Ermeni bir kız Türk bir zaptiyeyle kaçmıştı; ağabeyi gece vakti ablasının evine gidip Türkün boğazını kesti. Evliliklerde çoğu zaman anne ve babaların da rolü olurdu. Babam bir düğünde güzel bir kız görmüş; ona : Kız! Kız! beni alır mısın?" demiş. Annem onu reddetmemiş; zira babam zengin bir ailenin evladymış. Annem çok iyi kalpli birisiydi. Bir de bakardık ki, "Birisi ölmüş; onu tanımam, ama öksüz kalanlara yazık" deyip ağlıyor.

Yakınımızda Amerikan ve Alman yetimhaneleri vardı. Bedenen hasta olanlara iyi davranıyor ve acıyorlardı.

Batıl inançları olanlar vardı. Mesela bir yere gidecek olan kimsenin önünden siyah kedi geçse, bu kötüye alamet olurdu ya da hapşırma yolculuğa çıkmazdı. Geri kafalıların tılsımları olurdu.

Küçük kızlar on altı, erkekler on sekiz yaşında evlenirdi. Son yıllarda zaten özgür bir ortam vardı. Bahçe duvarının altında birbirleriyle konuşuyorlardı; ama birbirine yanaşmak söz konusu değildi.

Babamın, içinde tabancalar ve tüfekler bulunan bir sandığı vardı. Bütün amcalarımın tabancaları vardı; zira Kürtlerin saldıraabileceği korkusu her zaman mevcuttu. Silah getirenler, Rusya'dan silah taşıyan Daşnaklardı. Çünkü onlar durumun alevlenebileceğini hissediyorlardı.

Bizimkiler köye 300 yıl önce Taron'un Maruta Dağı'ndan gelmişlerdi.

1915 olaylarını gözümün önünde görür gibi tümüyle hatırlıyorum. Oldukça büyük sayıda genç askere alınmıştı. Onların ordudan atılıp kurşuna dizildiği duyuldu. Ermeniler sabrettiler. Sonra halkın üstüne saldırdılar; başladılar yağma yapmaya ve ayaklanmalar oldu. Paşa, Aram Manukyan'ı çağrıda bulunup : "Etkili bir isim gönderin ki, olaylara son versinler."

İstanbul'da Ermenileri temsilen Parlamento üyesi olan Arşak Vramyan(5) Manukyan'a gidip : "Ben gidiyorum; ama sen gelme. Kötü şeyler seziyorum" der.

Kayıkcılar Vramyan'ın boynuna ağır bir demir bağlayıp onu göle atarlar. Vramyan'dan sonra biz zaten bunun bir kurnazlık olduğunu ve olayların yakında patlak vereceğini hissedip silahlanmaya başladık. Kağakamec'de 200 kişinin silahı vardı. Yirmi beş otuz gün ölüm kalım mücadelesi verdik. Vanlılar 15000 kişilik Türk düzenli birliklerine ve Kürt çapulcularına karşı savaştılar; ama dayandılar. Top atışı yapan, içinde 10 kilo barut içeren bombalar atan ergenlik çağında gençler vardı. Atışları fitili ateşleyerek yapıyorlardı. Fitili çıkarıp yeniden doldurmak için götürüyorlardı. Mon Şer adında kimyager bir Fransız vardı. Dedi ki: "Ben barut hazırlayayım; yalnız insanlara evlerindeki idrarı biriktirmelerini söyleyin"; onunla barut hazırlıyorlardı. Sonra kendisi öldürüldü.

Yaklaşık 200 kişi silah altına alınmıştı; 400 kişi gece mevzileri hazırlıyordu. Kimde erzak var idiyse Dini Önderliğe getirdi. Herkese bir görev düşüyordu. Aygestan'ın içinden deli bir kızı Ermenilerden haber toplaması için göndermişlerdi; ama dönüş yolunda öldürüldü. Türkün birine rüşvet vererek Kağakamec'e bir mektup götürmesini sağladılar; mektupta "Bir hafta dayanın; Rus ordusu geliyor" yazıyordu. Türkler bunu duyunca yavaş yavaş uzaklaştılar. Biz çocuktuk; ama korkmuyor, boş kovan topluyorduk. Babam mimardı; mevzilerin inşaatını yönetiyordu. Papaz ve rahipler de savaşıyorlardı. Türkler Kürtleri üstümüze salıyorlardı. Çatışmalar sona erdiğinde bir Türkün gelip : "Her yerde boğazlanmış insan cesetleri var. Papaz da kilisenin eşliğinde boğazlanmış; kafası Meryem Ana'nın resminin önüne konmuş" dediğini hatırlıyorum. Türk ordusunun arkasından köye girdiğimizde cesetler vardı. Kudurmuş köpekler, kediler ve akbabalar Türklerin öldürdüğü ve çukurların içine doldurduğu cesetleri paramparça ediyorlardı; ölenleri dua etmeden toprağa verdiler. Vaspurakanlılar 30-40 kayıp verdiler; ama korumasız halktan binlerce insan hayatını kaybetti. Benim

anlattıklarım, benim görgü tanığı anılarımdır. Rus ordusu yaklaştı. Önce gönüllüler birliği şehre giriş yaptı ve kurtulduk. Onlar gelmeseydi, biz de Urfa, Şebinkarahisar Ermenileri gibi yok olacaktık.

Biz gençler gönüllüleri karşılamaya gittik. İlk gelen grup Nijdeh'inkiydi. O grupta dayımın oğlu da vardı. O gece Nijdeh bize misafir oldu.

Muharebeden sonra birçok ev yıkılmıştı ve gıda sıkıntısı yaşanıyordu. Türkler kaçtılar; ama biz de zarara uğradık. Biz kaleyi almış, üzerine de üç renkli bayrağımızı asmıştık. Aram Paşa'yı belediye başkanı tayin ettiler.

Aram Manukyan hükümeti kurdu. Ama Rusların Kazakları getirip oraya yerleştirmek için Van'ı boşaltmak istediği anlaşıldı. O Rusların bir oyunuydu. Rus ordusu geri çekildi. Biz de göç yolunu tuttuk. O kadar zengin olan bizim bile elimizde hiçbir şey kalmamıştı. Herkes göç etti; ama ayrı ayrı ve birbirlerini kaybederek.

İlk önce Canik Köyü'ne vardık; daha sonra da Berkri'ye. Gönüllü birlikleri bize eşlik ediyorlardı. Kimin yanında ne var idiye kendisi içindi. Artık halk arasında birlik yoktu. Yolda, Berkri yakınlarında Türkler saldırdılar; birçok insan İran'a yöneldi. Birçoğu da kendini Bandimahu Nehri'ne attı. Bir kadın vardı; yedi güzel kızıyla birlikte nehre atladı. Bir oğlan suda bir taşa yapışmıştı; o şimdi Almanya'da yaşıyor. Bizim nakit paramız yoktu; ama hayattaydık.

Rus entrikası Ermeniye kendi doğum yerini, mezarlarını terk etmeye ve Doğu Ermenistan'a göç etmeye zorladı. Onlardan birçoğu yayan olarak, birçoğu da eşek sırtında Rus sınırı olan Orgov'a vardı. Sonra İğdir'a vardık; orda yüzbinlerce kurban alacak olan tifüs ve kolera salgınları baş gösterdi.

Sonunda Yerevan'a vardık. Nork'ta bir ev kiraladık. Hepimiz tifüse yakalandık. Ağabeylerimden biri öldü. Herkes açtı. EYK (Emeni Yardım Komitesi) Hovhannes Tumanyan yönetiminde yardım işini düzenliyor, yemek, giysi dağıtıyordu.

Hayatta kalanlar rahat bir nefes dahi alamadan, Türk akınları yeniden başladı. Gürcistan, Azerbaycan ve Rusya etrafımızda entrikalar çeviriyorlardı.

Türkler Doğu Ermenistan'a saldırıyorlardı. Yerevan'a varmalarına 14 kilometre kalmıştı. Araks Köprüsü'nü ele geçirmiş, az kalsın Yerevan'a giriyorlardı. O bir ölüm kalım savaşıydı. Van Muharebesi bir müdafaa idiye, burada bir meydan muharebesi cereyan ediyordu. Aram Manukyan'ı diktatör tayin ettiler. O bir ordu kurdu. Askerleri bir hafta talimden sonra cepheye gönderiyorlardı. Biz ise daha önce talim yapmıştık. Sardarapat, Baş-Abaran muharebesi başladı. Ermeni halkı yeniden direndi. Bütün grup liderleri Nijdeh, Sebu, Dro kendi birliklerini getirdiler. Siperler kazdılar. Kadınlar ekmek, yemek pişiriyordu. Kızlar testiyle savaşımlara su taşıyordu. Zengin karıları başlarına bez bağlamış yaralıların yaralarını sarıyorlardı. Esas savaşımlar subay kadrosunu oluşturan muhacirlerdi : Taronlular, Muşlular, Vanlılar. Gerçeğe dönüşmüş bağımsızlık düşüncesi sevinç veriyordu. Evet, biz hemen hemen

açtık; ama gönlümüz toktu ve açlık hissetmiyorduk. Türk Silahlı Kuvvetleri acımasızca saldırıyordu; bizim ise yeterli sayıda silahımız yoktu. Biz öğrenciler orduya kabul edilmek istedik. Bizi Sardarabad cephesine götürdüler; ama birisi ölüp silahı bize verilene kadar beklemeye mecburduk. Aram Paşa mesaj gönderdi : "Ya muharebe meydanında kalırsınız, ya da kalkanınızın altında veya üstünde zafer kazanmış olarak geri dönersiniz!" Ermeni milleti azgın bir biçimde savaştı.

Benim gibi gençler çoktu. Benim grubumda 25 kişi vardı. Yirmi beş kişiden 7'si sağlam geri döndü, dördü yaralandı, on dördü de öldü. Düşman yenildi ve 28 Mayıs günü zafer günü olarak belirlendi.

Seçimlere Daşnak, Hınçak ve Ramkavar partileri katıldı. Yetmiş beş üyeden altmışı daşnaktı. O sırada ordu ve bakanlıklar kuruldu, mülteciler için okullar açıldı. Profesörlerin görev yaptığı bir üniversite kuruldu. Bir tiyatro okulu açıldı.

Yerevan dini önderlik ortaokulunu bitirdiğimde, 17 yaşındaydım. Tiyatroya karşı derin bir sevgi besliyordum. Zarifyan(6) Yerevan'a gelmişti. Biz "Bağdasar Akhpar" oyununu sergiliyorduk. Ben baş roldeydim. Zarifyan bana yaklaşıp: "Yavrucuğum yarın saat 10'da Tiyatro Okulu'na beni görmeye gelir misin?" dedi.

Gece gözüme uyku girmedi; gidip oyunlara katıldım; "Schiller'in "Eşkıyalar" oyunu sergileniyordu.

Cumhuriyet döneminde Nikol Ağbalyan(7) eğitim bakanıyken Levon Şant'ı(8) tiyatro okulumuzda bize ders vermekle görevlendirdi. Sık sık kendisi de oyunlarımızı seyretmeye gelirdi. Grubumuzda Gurgen Canibegyan, Ori Bunyatyan, Çarents'in müstabel karısı Arpenik de vardı. İki yıl ödül aldım. Hatta geçen sene, adım o konuyla ilişkili olarak "Ansiklopedi"ye girdi.

Babam o zamanlar, Amerikan Yardım Kuruluşu tarafından kurulan yetimhanelerin müdürüydü.

Amcam Erciş'te öldürülmüştü. Diğer amcam ise bir fırının yöneticisiydi. Zaten ayrı yaşıyorduk. Ama bizim sülalemizdeki birçok insan hastalıklardan dolayı öldü. Gelinlerimiz Ermenistan'a geldiğimizden dolayı mutluydular; zira düğmeye basınca elektrik lambaları yanıyordu.

O zamanlar Daşnak Partisi iktidardaydı. Başka parti yok denecek gibiydi. Bir tek Bolşevikler vardı; ama sonra, yavaş yavaş Daşnakların altını oydular; Ruslar da bu işe katkıda bulundular. Ben "Genç Harp Okulu Talebeleri Derneği"ne üyeydim.

28 Mayıs 1919 günü Ermenistan'ın bağımsızlık yıldönümü töreninde Ermeni Katolikos ve bakanlar oturmuşlar, Parlamento üyeleri ise konuşmalar yapıyorlardı. Ben işçi sendikası üyesi olduğumdan, iyi çalışıp daha iyi eğitim almış ve konuşma yeteneğine sahip olmamdan dolayı; ayrıca sesim de güzel olduğundan aşağıdaki cümleyi okuma şerefini bana layık gördüler: "28

Mayıs günü Ermenistan Cumhuriyeti için ölenler şan ve şerefe layık olsun, bugün burda olanlar ise onurlandırılısın!"

1 Komitas (Soğomon Soğomonyan) (1869, Kütahya - 1935, Paris) : kompozitör, müzisyen ve folklorcu, teorisyen, orkestra şefi, pedagog. Ermeni Ulusal Kompozitörler Okulu'nun kurucusu.

2 Armenak Şah-Muradyan (1878, Muş - 1939, Paris) : Ermeni şarkıcısı, "Taron Bülbülü" ismiyle ün kazanmıştır.

3 Çongur : Doğuya has bir çalgı.

4 Ağbyur Serob (Serob Paşa) (1864, Khilat - 1899, Sasun) - Ulusal Kurtuluş Hareketi militanlarından.

5 Arşak Vramyan (Onnik Tertsakyan, Vahap, Varaz) (1870, İstanbul - 1915, Van) : Ulusal Kurtuluş Hareketi militanlarından. 1908 devriminden sonra İstanbul'da parlamento üyesi seçildi. 1915'in Nisan ayında bir komploya kurban gitti.

6 Hovhannes Zarifyan (1879, Aleksadrapol - 1937, New York) : Ermeni tiyatro oyuncusu.:

7 Nikol Ağbalyan (1875, Tiflis - 1947, Beyrut) : Toplum ve siyaset adamı, edebiyatçı.

8 Levon Şant (Seğbosyan) (1869, İstanbul - 1951, Beyrut) : Yazar, hatip, pedagog, toplum adamı.